

III. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA

Liberalne przesłanki polskiej transformacji,
pod red. Wacława Jarmołowicza, Katarzyny
Szarzec, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne,
Warszawa 2011, ss. 301.

Problematyce polskiej transformacji gospodarczej poświęcono w piśmiennictwie ekonomicznym ostatnich lat sporo miejsca. Były to zarówno prace prezentujące wyniki przeprowadzonych badań empirycznych, podejmujące próby generalizacji historycznych doświadczeń dokonujących się zmian systemowych, jak i – wprawdzie – nieliczne usiłujące budować chociażby cząstkowe modele teoretyczne tego procesu. Wydana praca zajmuje wśród nich miejsce szczególne. Z tego powodu – rekomendując już na wstępie omawianą książkę wszystkim zainteresowanym historią, teorią oraz polityką transformujących się gospodarek krajów postkomunistycznych – skupię się głównie na wyeksponowaniu jej najważniejszych walorów stanowiących podstawę tak wysokiej oceny. Praca zasługuje na rekomendację nie tylko ze względu na jej zawartość informacyjną, zastosowane metody analizy i ocenę osiągniętych wyników, ale również inspiracje, których źródłem może i powinna być ta bardzo starannie pod względem edytorskim wydana pozycja.

Zgodnie z deklaracją złożoną przez Wacława Jarmołowicza we *Wprowadzeniu*, przedmiotem recenzowanej książki są „kwestie analizy wpływu koncepcji liberalnej na zakładane cele i zachodzący przebieg transformacji gospodarczej w Polsce, chociaż z uwzględnieniem doświadczeń – i dla celów porównawczych – także innych, wybranych krajów” (s. 9-10).

Punktem wyjścia swoich rozważań Autorzy tej pracy zbiorowej czynią „eksplikację liberalizmu w ujęciu przedmiotowym, a więc w odniesieniu głównie do sfery gospodarczej i z wykorzystaniem konceptualizacji idei liberalnej jednostki gospodarującej. Jednostce takiej przypisuje się przy tym takie cechy, jak: wolność, własność i racjonalność. Dostrzeganie takiej też perspektywy badawczej pozwala na traktowanie liberalizmu ekonomicznego jako nurtu w miarę jednorodnego i z wyraźnie zaznaczoną właśnie konceptualizacją teoretyczną” (s. 10). Transformację gospodarczą Autorzy pojmują jako „całościową i radykalną zmianę celów i zasad funkcjonowania w zasadniczo odmiennych warunkach gospodarowania wszystkich podmiotów gospodarczych z państwem włącznie” (s. 10).

Omawiana praca składa się z pięciu rozdziałów, uzupełnionych dwoma bardzo interesującymi aneksami, z których pierwszy zawiera rejestr i ogólną charakterystykę zmian legislacyjnych konstytuujących sektor finansów publicznych w Polsce w latach 1989-2010, natomiast drugi – syntetyczny przegląd i ustalenia badawcze determinantów wzrostu gospodarczego w krajach transformujących się. Należy docenić ogromny nakład pracy włożony przez Autorów w przygotowanie tych niezwykle użytecznych dla badaczy aneksów.

Rozdział pierwszy, zatytułowany *Spoleczno-ekonomiczne idee liberalizmu*, został napisany przez trzech Autorów (Z. Drozdowicz, K. Szarzec i D. Piątek) i obejmuje charakterystykę liberalizmu społeczno-filozoficznego, prezentację liberalnej koncepcji jednostki gospodarującej oraz analizę związków między wolnością a praworządnym państwem. Jest to rozdział kluczowy dla całej książki i pobudzający do głębszej refleksji i dyskusji. Autorzy wyszli od przypomnienia powszechnie formułowanej w literaturze przedmiotu opinii o trudnościach precyzyjnego zdefiniowania pojęcia „liberalizm”, wskazania jego korzeni ideowych, przyczyn istnienia wielu interpretacji głównych atrybutów, do których zaliczyli wolność, własność prywatną i racjonalność jednostki. Wykorzystali przy tym dość słabo rozpowszechnione w polskim piśmiennictwie ekonomicznym dzieło G. de Ruggiero *The History of European Liberalism*.

Rozdział drugi, autorstwa D. Piątka, jest próbą interpretacji i oceny dwóch głównych strategii transformacyjnych w gospodarkach centralnie zarządzanych, to jest strategii gradualistycznej

i szokowej w świetle doktryny liberalnej, a w szczególności z punktu widzenia konsekwencji ograniczeń wolności jednostki oraz dominacji państwowej formy własności dla racjonalności ekonomicznej w skali mikro- i makroekonomicznej.

Rozdział trzeci, którego autorami są A. Baszyński, K. Szarzec i D. Piątek, obejmuje charakterystykę procesu transformacji polskiej gospodarki w dwóch obszarach: stabilizacji makroekonomicznej i dostosowaniach mikroekonomicznych.

Z kolei rozdział czwarty dotyczy analizy zmian instytucjonalnych. Autorami tego rozdziału są A. Baszyński, W. Jarmołowicz, D. Piątek, K. Szarzec i B. Woźniak-Jęchorek.

Rozdział piąty, autorstwa A. Baszyńskiego, W. Jarmołowicza, A. Kukułki, D. Piątka oraz K. Szarzec, zawiera analizę porównawczą krajów transformujących się, uwzględniającą zarówno zróżnicowanie warunków początkowych zmiany systemowej, jak i jej skutki dla wzrostu gospodarczego. Celem empirycznego potwierdzenia hipotez dotyczących skutków transformacji, a więc uzyskania odpowiedzi na pytania, czy prywatyzacja, restrukturyzacja i liberalizacja mogły oddziaływać w istotny sposób na tempo wzrostu PKB, wykorzystano model ekonometryczny oparty na danych empirycznych z 25 krajów transformujących się. W równaniu regresji modelu za zmienną objaśnianą przyjęto roczne tempo wzrostu PKB *per capita*. Uwzględniono również 13 zmiennych objaśniających, związanych z określonymi charakterystykami zmian w procesie transformacji. Do oszacowania modelu przyjęto przy tym metodę dla danych panelowych *Least Squares Dummy Variable* (LSDV). Oszacowanie modelu zawierającego 410 obserwacji wykazało istotność wpływu reform rynkowych na przebieg procesu gospodarczego w badanych krajach.

W *Zakończeniu* W. Jarmołowicz, Autor tej części książki, stwierdza, że doktryna liberalna odegrała i odgrywa istotną rolę zaplecza ideowego nie tylko w myśleniu o procesach gospodarowania, ale również dla realizowanej w Polsce i w innych krajach transformujących się wielkiej zmiany społecznej, chociaż tylko w państwach Europy Środkowo-Wschodniej będących członkami Unii Europejskiej proces ten został zakończony (s. 263).

Jak wspomniano wcześniej, omawiana książka zajmuje szczególne miejsce w literaturze przedmiotu dotyczącej polskiej transformacji gospodarczej. Co prawda, pomysł, by opisać oraz przeanalizować przebieg transformacji w krajach postkomunistycznych w świetle doktryny liberalizmu nie jest w literaturze polskiej z zakresu nauk społecznych czymś nowym. Wymienić tu można chociażby prace z zakresu socjologii i politologii T. Buksińskiego, J. Szackiego i J. Staniszkis. Natomiast rzadkością są, jak dotąd, analizy tego procesu w świetle doktryny liberalizmu społeczno-filozoficznego przeprowadzone na gruncie ekonomii i polityki gospodarczej. Omawiana praca jest więc w tym zakresie bardzo istotnym wypełnieniem luki w polskim piśmiennictwie dotyczącym transformujących się krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Warto przy tym przypomnieć, że jest to już druga książka na temat miejsca i wpływu liberalizmu we współczesnej gospodarce opublikowana w ostatnich latach przez środowisko ekonomistów związanych z Uniwersytetem Ekonomicznym w Poznaniu. W kontekście wszystkich dotychczasowych historycznych doświadczeń transformacji postkomunistycznej oraz tocących się już od dłuższego czasu sporów ideowych na temat stanu refleksji teoretycznej odnośnie do liberalnej myśli filozoficzno-społecznej, powstawania i działalności politycznych ruchów antyliberalnych, ogłoszenia klęski neoliberalizmu czy wreszcie funkcjonowania krajów o gospodarkach nierynkowych, postawione przez Autorów pracy pytanie o siłę i skutki oddziaływania liberalizmu na przebieg zmian systemowych w Polsce i w innych krajach transformujących się jest ważne co najmniej z następujących powodów:

a) doświadczenia polskiej transformacji powinny być postrzegane jako kolejna weryfikacja wyrosłych na gruncie tradycji liberalnej koncepcji teoretycznych modernizacji i globalizacji, „końca historii”, „zderzeń cywilizacyjnych” oraz społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy;

b) analiza transformacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej umożliwia odpowiedź na pytanie o zasadność i skuteczność imitowania wzorców rozwojowych krajów o rozwiniętych gospodarkach rynkowych i demokratycznych strukturach politycznych;

c) nie rozstrzygnięto dotąd sporu o relatywne wagi czynników wewnętrznych i zewnętrznych determinujących przebieg i efekty zmian systemowych w krajach transformujących się.

Aktualność i waga wyżej wymienionych kwestii jest również widoczna w świetle lektury recenzowanej pracy. Szkoda, że jej Autorzy nie poczynili kolejnego kroku i nie podjęli próby interpretacji wyników przeprowadzonych badań porównawczych z punktu widzenia tocących się

w myśli społeczno-ekonomicznej sporów na temat merytorycznej i metodologicznej poprawności opartych na społeczno-filozoficznej doktrynie liberalizmu koncepcji rozwoju. Być może jednak będzie to przedmiotem kolejnej książki. Niemniej treść poszczególnych rozdziałów pracy, w szczególności pierwszego, drugiego i piątego, a także dwóch aneksów wskazują, że Autorzy mają pełną świadomość wagi potrzeby szerszego, a więc wychodzącego poza teorię ekonomii i politykę gospodarczą, spojrzenia na dokonujące się procesy zmian społecznych w krajach postkomunistycznych. Jest przy tym oczywiste, że prezentacja i ocena tych procesów może być przedmiotem wielu interpretacji. Przykładem może być omawiana w rozdziale pierwszym koncepcja liberalnej jednostki gospodarującej opartej na trzech podstawowych atrybutach: wolności, własności i racjonalności, uwzględnianych w pracach wielu wybitnych reprezentantów myśli społecznej, takich jak Dworkin, Hayek, Nozick czy Rawls. Z drugiej strony w literaturze przedmiotu formułowane są opinie, między innymi przez Z. Raua, że zastanawiając się nad uniwersalnością idei liberalnych i przyszłością tej doktryny, należy uwzględnić historyczne doświadczenie triady wolności: wolności wewnętrznej jednostki, wolności autonomicznego działania i wolności w społeczeństwie obywatelskim. Umożliwia to przełamanie ułomności głównych nurtów współczesnej liberalnej filozofii politycznej, związanych z nadmiernie abstrakcyjnym, racjonalistycznym i legalistycznym ich charakterem. Podejście takie stwarza szansę szerszej interpretacji wyników badań odwołujących się do uwarunkowań instytucjonalnych, kulturowych, tradycji i postaw wobec dokonujących się zmian. Zdaje sobie sprawę, że taka propozycja wykracza poza zadeklarowany przez Autorów pracy jej zakres, ale z drugiej strony wysiłek włożony w jej przygotowanie stwarza szansę na realizację szerszych teoretycznie i praktycznie istotnych celów badawczych. Wymagałoby to rozbudowania przeprowadzonej szczególnie przez D. Piątka i A. Kukułkę analizy wpływu transformacji na wzrost gospodarczy, aczkolwiek badania wpływu takich czynników, jak praworządność, jakość rządzenia, zakres wolności, liczba lat pod rządami komunistycznymi, liczba lat transformacji czy omawiane przez W. Jaromłowicza i B. Woźniak-Jęchorek przemiany mentalne na rynku pracy stwarzają szansę na uwzględnienie wpływu czynników politycznych, psychospołecznych i kulturowych na przebieg procesów transformacji oraz oceny ich skutków w świetle liberalnego postulatu modernizacji imitacyjnej i jej ograniczeń na przykładzie Polski i innych krajów postkomunistycznych. Z kolei rozdziały drugi, trzeci i czwarty dają bardzo szerokie podstawy do poruszanych dość często w literaturze socjologicznej i politologicznej związków między modernizacją, imitacją a zależnością rozwoju w dobie globalizacji od krajów wysoko rozwiniętych, w tym także od krajów „starej Unii Europejskiej”. Wydaje się, że dokonanie oceny przebiegu i skutków transformacji z punktu widzenia trzech wcześniej wymienionych kwestii, istotnych dla współczesnych koncepcji liberalizmu społeczno-filozoficznego jest z przyczyn ideologicznych, politycznych i ekonomicznych nie do przecenienia i stanowi punkt wyjścia opracowania lub korekty dotychczasowej strategii rozwojowej.

Na koniec warto zwrócić uwagę na unikatowy w polskiej literaturze ekonomicznej w swojej treści i celach rozdział drugi książki, w części poświęconej gospodarce centralnie planowanej i przyczynom jej rozpadu w świetle przyjętej przez Autorów charakterystyki liberalizmu. Poza pracą W. Brusa i K. Łaskiego jest on z pewnością jednym z nielicznych opracowań tego typu w polskim piśmiennictwie ekonomicznym. Szkoda jednak, że nie wykorzystano tu interesujących rozważań Z. Drozdowicza z rozdziału pierwszego na temat liberalizmu w Polsce. Wydają się one doskonałą podstawą do analizy czynników instytucjonalnych w punkcie startu i w okresie trwania transformacji ustrojowej, którym poświęcony jest bardzo interesujący rozdział czwarty.

Wszystkie poczynione uwagi krytyczne nie podważają bardzo wysokiej merytorycznej, metodologicznej i edytorskiej oceny recenzowanej pracy, która powinna wejść do kanonu podstawowych lektur dotyczących transformacji systemowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Można wyrazić również nadzieję, że program badawczy dotyczący związków liberalizmu i transformacji krajów postkomunistycznych będzie przez Autorów kontynuowany. Jeszcze raz zatem polecam wszystkim zainteresowanym recenzowaną książkę